

ЦЕЗАРИ ЛАЗАРЕВИЧ (Cezary Łazarewicz, 1966) е полски журналист и публицист. Роден е в Дарлово – малък морски град в Западното Приморие. В гимназията става активист в организацията „Движение за свобода и мир“, свързана със „Солидарност“. След 1989 г. е член на Съюза на журналистите в Полша и публикува на страниците на „Газета Выборча“ (Gazeta Wyborcza), а по-късно в краковския „Пшекруй“ (Przekrój) и „Политика“ (Polityka). Директор е на „Радио на фали“ (Radio na fali) в Щечин. След настъпва-

лата криза на печатната преса започва да търси и други полета за изява. От 2012 г. пише репортажни книги, свързани с живота в Полша след промените. Най-известното негово произведение е *За да не останат следи. Случаят Гжегож Пшемик* (*Żeby nie było śladów. Sprawa Grzegorza Przemyka*), което е първият репортаж, спечелил награда „Нике“ през 2017 година. Книгата започва с убийството на Гжегож Пшемик през 1983 г. – момче, пребито до смърт от тогавашната милиция малко след отмяната на военния режим (1981 – 1983). Майката на момчето е активистка на „Солидарност“ и полска поетеса – Барбара Садовска. Лазаревич показва начините за деформиране на действителността и за контрол над общественото мнение.

Други негови известни книги са: *Перфектно свършена работа. Случаят Горгонова* (*Koronkowa robota. Sprawa Gorgonowej*), *Тук Полша. Репортажи от Приморието* (*Tu mówi Polska. Reportaże z Pomorza*, 2017), *Аз. Разговори с Лех Валенса* (*Ja. Rozmowa z Lechem Wałęsą*, 2017) и *1968. Идват нови времена* (*1968. Czasy nadchodzą nowe*, 2018) са в съавторство съответно с Анджей Бобер и с Ева Виницка.

Предлагаме главата *Барбара. Сраница през съдебните зали* от книгата му, удостоена с наградата „Нике“ – *За да не останат следи. Случаят Гжегож Пшемик* (Wołowiec: Czarne, 2017), в която Цезари Лазаревич описва машиниците на комунистическата власт в опитите ѝ да прикрие убийството на Гжегож Пшемик.

БАРБАРА. С РАНИЦА ПРЕЗ СЪДЕБНИТЕ ЗАЛИ

(Откъс от книгата *За да не останат следи. Случаят Гжегож Пшемик*)

След въвеждането на военния режим на 13 декември 1981 г. почти десет хиляди от членовете на профсъюзите се озовават в концлагери. Тези, които по чудо са избегнали ареста, са издирвани от милицията и службите за сигурност. Властта в Полша преминава в ръцете на военните. Телефоните са изключени, така че не можеш да звънеш никъде, кореспонденцията е цензурирана, а от град до град може да се пътува само със специални пропуски. Всеки, който се появи на улицата по здрач, може да бъде арестуван, защото е въведен военен вечерен час.

В отговор на това примас Юзеф Глемп¹ създава във Варшава „Примаски комитет за подпомагане на политическите затворници и техните семейства“. Под негово ръководство се водят списъци на интернираните, арестуваните, затворниците; записват се случаи на репресии и нарушаване на човешките права; разпределят се хранителните продукти и лекарствата, изпратени от Запада; организират се лагери за децата на преследваните членове на профсъюзите.

В комитета работят лекари, писатели, учени и кинозвезди: Мая Коморовска², Даниел Олбрихски³, Калина Йендрушик⁴. Те участват в процесите, в свижданията с политическите затворници, изпращат колети.

В седалището на организацията на ул. „Пивна“ в Стария град се влиза през църквата „Свети Мартин“. Вътре – десетки хора и оживена глъчка. Това е единственото място в Полша, където обикновеният човек може да разбере нещо за съдбата на близките си – изведени от домовете им през нощта на 12 срещу 13 декември, откарани в неизвестна посока и изчезнали безследно.

На табло до входа виси план с отбелязани маршрути до тайните концлагери, където властта задържа тези, които през последните 16 месеца най-много са ѝ навредили.

¹ Юзеф Глемп (1929 – 2013) – полски духовник, подпомагащ опозицията, кавалер на ордена „Бял орел“, примас на Полша от 1981 до 2006 г., архиепископ на Варшава от 1981 до 2006 г. – Б. пр.

² Мая Коморовска (1937) – една от най-известните полски актриси на театралната и филмовата сцена, професор по история на изкуството. Отличена с много награди и медали. – Б. пр.

³ Даниел Олбрихски (1945) – известен полски актьор от втората половина на XX век. Изиграл е множество роли в киното и театъра, в последно време озвучава филми, снима се и в сериали. Има няколко издадени книги. – Б. пр.

⁴ Калина Йендрушик (1930 – 1991) – известна полска театрална и кабаретна актриса. Има специални заслуги за популяризирането на т.нар. телевизионен театър. През 1996 г. по случай стогодишнината на полското кино е обявена за най-добра полска актриса на XX век. – Б. пр.

До него има дълъг списък с продукти, от които интернираните спешно се нуждаят, заедно с информация, че тези продукти може да бъдат оставяни в църквата и че куриерите ще ги доставят в съответния лагер.

Насреща – голяма дървена маса, на която може да се оставят подаръци за интернираните. На нея има луксозни стоки, достъпни в магазините само срещу снабдителски карти⁵, подобни на купони, издавани срещу заплащане и по-ценни от парите. Някой постоянно зарежда масата – купчините от всякакви блага растат: масло, захар, цигари, шоколад, салами, сапуни, бонбони, сладки, чорапи, бельо, пуловери, обувки. На всеки час дежурен отива и прибира всичко в кошове. Стоките поетапно отиват първо в склада в задната част на църквата, а след това се разпределят в отделни колети и се изпращат всеки ден до четиридесетте политически концлагера.

Един от десетките доброволци, ангажирани с тази работа, е поетесата с неголямо творчество Барбара Садовска. Това е единственото ѝ, макар и неплатено занимание на пълен щат през четиридесет и три годишния ѝ живот (без да се брои краткият период на редакторска работа в „Наша кшенгарня“ в средата на шейсетте години). Може да ѝ се посвети изцяло, защото е пенсионирана по болест, не става рано за работа, има много свободно време, а вече почти пълнолетният ѝ син не се нуждае от цялото ѝ внимание.

На ул. „Пивна“ тя прекарва всяка свободна минута, дежурейки от сутрин до вечер. Защото винаги има нещо за довършване, винаги има някой, който трябва да бъде зарадван. Пълна е с ентузиазъм и непоносимост към властта, която държи нейните приятели в затвора.

Съюзът на писателите, чиято дейност е забранена, а най-известните писатели са затворени, призовава своите членове към солидарност с колегите им. Една от формите трябва да бъде доброволческата дейност в Примаския комитет.

Комитетът е основан на 21 декември 1982 година. Барбара е там от самото начало. Обикновено е в информационния пункт в първата стая веднага след входа на църквата „Свети Мартин“. Това е нещо като изповедалня за ридаещите сестри, жени, майки, които трябва да изслушаш, когато разказват за понесените неправди, низости, унижения. Това Барбара го умее.

– Обгръща ги със своята симпатия, грижовност и желание за помощ. По-голямата част от хората идваха отдалеч, нямаше къде да спят и затова

⁵ По време на военен режим или друга кризисна ситуация – карта, с която могат да се купуват различни стоки. Представлява лист със съответните печати, като в средата се попълват данните на притежателя, а отстрани има малки квадратчета с номера. Има различни видове: карта за хляб, карта за тютюневи изделия, карта за текстилни изделия, като при всяко закупуване на стока от нея се отрязва съответният номер. – Б. пр.

Барбара ги водеше на ул. „Хибнер“ и веднага се сприятеляваше с тях. Обожаваха я, а тя се чувстваше нужна. Тиха като мишка, работлива като мравка, бойна като войник – казва Лигия Урняж-Грабовска⁶.

От информационния пункт Барбара насочва хората вътре в църквата. Когато някой помоли да се помогне на болен, го изпраща в медицинския отдел, ръководен от доктор Зофия Куратовска⁷; когато става дума за храна и цигари за затворник – в помещението за колети, ръководено от Хана Федорович⁸.

По-късно, когато вече може свободно да се пътува из Полша, без пропуск, Барбара тръгва с раницата си из страната. Пътува, за да присъства на политическите процеси. В съдебните зали, пълни със служители на ДС и милицията, тя се старее да се разграничи от административния „ешелон“. Сяда на първите пейки, най-близо до съдийската маса, за да може тези обрасли, мустакати и брадати момчета в развлечени пуловери, седящи на подсъдимата скамейка, да я видят добре. Ни най-малко не се и съмняват, че това дребно човече с големия кръст на гърдите наистина се интересува от тях. Че е дошла до Иновроцлав, Швидник, Люблин или Швеводжин от самата Варшава; че е много известна писателка (няма значение, че дотогава никой не е чувал за нея); че познава Курон⁹, Михник¹⁰, дори може би и самия Валенса, че през цялата нощ се е трепала да дойде тук, с всички прекачвания, през зимата, за да информира за тяхната съдба примаса, папата, Роналд Рейгън¹¹, а може би и „Свободна Евро-

⁶ Лигия Урняж-Грабовска (1937 – 2017) – полска лекарка, деец на опозицията. Една от съорганизаторките на структурите на „Солидарност“ в Мазовецкото войводство и по-късно депутат в Сейма (2001 – 2005). – Б. пр.

⁷ Зофия Куратовска (1931 – 1999) – полска лекарка, доктор на медицинските науки. След промените тя е виден политически деец, депутат в Сейма (1989 – 1997). От 1997 до 1999 г. е посланик на Полша в Южна Африка. След нейната смърт част от праха ѝ е разпръсната над езеро в Южна Африка, а останалата част е положена на гробището „Повонзки“ във Варшава. – Б. пр.

⁸ Хана Рител Федорович – полска художничка, омъжена за известния полски художник Яцек Федорович. – Б. пр.

⁹ Яцек Курон (1934 – 2004) – политически деец и историк. Кавалер на ордена „Бял орел“. Един от водачите на опозицията по време на режима, името му става символ на борбата срещу властта. Член на полското скаутско движение, което поддържа силни традиции от началото на ХХ в. – Б. пр.

¹⁰ Адам Михник (1946) – полски писател, публицист и журналист. Неговото име е един от символите на опозицията, той е измежду водачите ѝ. Отстраняването му от университета е един от поводите за политическата криза в Полша и стачките от 1968 г. в големите полски градове. Бил е репресиран от властта, като често е пращан в политическите затвори. От 1989 г. до днес е главен редактор на „Газета Виборча“. – Б. пр.

¹¹ Роналд Рейгън (1911 – 2004) – американски политик и губернатор, президент на САЩ в продължение на два мандата (1981 – 1989). – Б. пр.

па“.

Това е и знак, че не са успели да затворят всички, че огънят на съпротивата тлее; че нелегалната съпротива е жива; че скоро централата ще изпрати своите тайни посланици на процеса в техния град.

Барбара не само се усмихва със симпатия на хората в размъкнатите пуловери, но им показва с два пръста знака на победата. Когато станат и започнат да говорят тихо и неясно под носа си, тя демонстративно вади бележник от чантата си и се опитва да запише точно мислите им.

За Варшава най-важни са фамилните имена на обвиняемите, параграфите, заради които са тук, и това, което властта крие за тях. Тази информация е натрупана в базата на ул. „Пивна“ и оттам се разпространява по света. Когато говорителят на правителството Йежи Урбан по време на ежеседмичните пресконференции всеки вторник уведомява за поредните задържани хулигани в Полша, тогава на западните кореспонденти може да се обясни, че например хулиганът хикс е работник с тридесетгодишен стаж, баща на няколко деца, който на връщане от работа е бил съборен на земята от зомовците¹², защото е носел със себе си вестниче с изографисаното лого на „Солидарност“.

Садовска се старее да не оставя своите подопечни без защита след процеса. Проследява по-нататъшната им съдба и ги следва до затворите, в които излежават присъдите си, после прекосява Полша надлъж и нашир, за да им отиде на свиждане. Носи им цигари, добра храна, стои пред портите на затворите, за да получи пропуск, и се промъква там, представяйки се за някого от семейството. След като си тръгва, поддържа с тях оживена кореспонденция. Няколко писма са запазени в архивите на организацията „Карта“¹³.

Пишат ѝ да благодари на всички, които са били на процеса. Че ще им бъде по-лесно да лежат в затвора, когато знаят, че наблизо имат приятели. Те уверяват, че няма да преклонят глава и че им е по-добре в затвора, отколкото да затыват в лайната. Повтарят се пожеланията за падането на комунистите, на режима, на зомовците, на генерал Завар-

¹² Моторизиран отряд на Народната милиция (ЗОМО) – специално военизирано формирование, чиято задача е да внася ред при извънредни ситуации, масови протести и стачки. Създадено е през 1956 г. след първата голяма стачка в Познан, известна под името „Познанския юни“. На 7 септември 1989 г. е разформирано с указ на тогавашния министър на вътрешните работи. По абривиатурата на МОНМ от наименованието на полски език (ЗОМО) служещите в него се наричат зомовци. – Б. пр.

¹³ Става дума за фондацията „Ошродек карта“ (Ośrodek karta), самостоятелна неправителствена организация, която пази един от най-големите обществени архиви в Полша. Целта на организацията е да съхранява и подпомага разпространяването на документи, свързани с новата и най-новата обществена история на Полша, Средна и Източна Европа от XX век. – Б. пр.

чик¹⁴. Тя им отговаря, че тяхната саможертва няма да бъде напразна, че със своята твърда позиция те малко по малко рушат стената. Пожелава им, след като излязат на свобода, отново да работят за тази кауза.

Садовска живее на границата на два свята: този, на светло, в Примаския комитет, толериран от властта, и другия, нелегалния, с незаконните печатници, вестничетата, конспирацията и съпротивата.

Съгласно с инструкциите на нелегалното ръководство на „Солидарност“ по време на новинарската емисия тя гаси осветлението в апартамента, като оставя на прозореца запалена свещичка; не си купува комунистическите вестници; носи значката на „Солидарност“ и се моли в църквата на тринадесетия ден на всеки месец.

Разпространява сред познатите си напечатаните на специална хартия вестничета, в които може да се прочете, че зомовците съвсем скоро ще „издъхнат“ и че „вашата“ зима, а „нашата“ пролет, или с други думи „Солидарност“, сега принадлежи на всички преследвани.

В очакване на тази пролет въпреки военния режим, вечерния час, боя с палки и следенето на ул. „Хибнер“ кипи бурен живот. С алкохол, музика, песни и за фон – политически дискусии. Хората се забавляват до сутринта, защото така или иначе не могат да излязат по-рано, за да не бъдат арестувани.

През нощта на 19 март 1982 година домоуправителят на ул. „Хибнер“ моли полицията да укроти наемателката от номер 94, която нарушава нощната тишина. В два през нощта на стълбището пред апартамента се появява патрул – трима милиционери от близкия комисариат.

Младши подофицер Йежи Мачижевски от XVII комисариат записва: „Вратата на жилището беше открената. Там стоеше мъж, който държеше в ръцете си раница. Побутнах го навътре, застанах на вратата и му наредих да покаже раницата. В нея имаше три яйца, електрическа възглавница и буркан с мас.

Когато служителите влязоха в една от стаите, някой извика: „Да живее „Солидарност“!“.

„Стойки в антрето – както е записал Мачижевски, – видях млад мъж да лежи на дивана, около него неколцина мъже надаваха враждебни викове. Нашият служител Бадур, който влезе вътре, забеляза на масичката издания на „Солидарност“ и ме осведоми за това. Тогава взех решение да арестувам тези хора. Преди да излезем, претърсихме жилището, за да ус-

¹⁴ Става дума за генерал Войчех Ярузелски, който въвежда военния режим (1981 – 1983). Докато семейството му е заточено в Сибир, той работи в тайгата. Заболява от снежна слепота и се налага винаги да носи тъмни предпазни очила, което става негов запазен знак. От тази болест страдат предимно заварчиците. – Б. пр.

тановим дали в него няма и други издания или книги на врага. Задържаните лица тогава пееха „Боже, а Полша“¹⁵. Тон за песен винаги даваше собственичката на апартамента на име Барбара и още една жена на име Лариса. В комисариата Барбара се обърна към мен и моите колеги от наряда с думите: „Вие, слуги на Брежнев“, и питаше: „Колко ви плащат за това?“.

За притежаването на няколко нелегални вестничета Садовска се озовава в ареста за три месеца (заплашва я 5-годишен затвор). В продължение на една седмица я прехвърлят от комисариат в комисариат, докато накрая се озовава в Следственото на „Раковецка“. Там се намира опозиционният елит.

Оттам пише писмо на приятелката си Хана Сташковска¹⁶, санитарка от въстанието, подпомагаща „Солидарност“:

„Пристигнах на това необичайно място. С адаптирането никога не съм имала проблеми. Говоря за контактите с другите от килията. Сърдечно и по човешки. Психически съм силна както никога досега. Опитите да ни унижат, каляват духа. Много бих искала Гжешек да знае за това, да не изпадне в отчаяние и тази нова за него ситуация да не се отрази зле на успеха му в училище. Да не го разконцентрира, защото знам, че дълбоко преживява всичко.“¹⁷

От ул. „Раковецка“ я измъква Беата Фицовска, която представя на началника на ареста извлечение от медицинския картон на Барбара. Случайно научава колко тежко болна е приятелката ѝ.

Садовска е прекарала три тежки неврологични операции, две от които са свързани с отваряне на черепа, страда от пареза, хронично възпаление на мозъка и мозъчната ципа, спастичен бронхит и черепни травми, които във всеки момент застрашават живота ѝ. Благодарение на всички тези болести тя успява да се измъкне от ул. „Раковецка“ две седмици след задържането си. Скоро след това нейното дело е прекратено, но тормозът не престава.

Година по-късно се извършва поредният обиск. На 29 април, точно преди чествания от властта празник 1 май, около осемнадесет часа в апартамента на ул. „Хибнер“ пристигат трима агенти на Държавна сигурност и за два часа го преобръщат с главата надолу. Интересуват се главно от бележника на Садовска и от документи, свързани с Примас-

¹⁵ Патриотична полска песен от XIX век, която участва в избора на национален химн през 1918 г. – Б. пр.

¹⁶ Хана Сташковска (1924) участва във Варшавското въстание (1944), като помага в полевата болница в центъра на Варшава – Б. пр.

¹⁷ Писмо на Барбара Садовска до Хана Сташковска от 28 март 1982 г. Архив на фондация „Ошродек карта“ във Варшава. – Б. пр.

кия комитет. Садовска и Пшемик са закарани в комисариата на ул. „Вилча“, затворени са в две отделни единични килии и са задържани под ключ за 48 часа, както е по закон. Майката и синът излизат на свобода през нощта на първи срещу втори май.

На следващия ден, вторник, 3 май, Барбара отива в „Свети Мартин“ за поредното си дежурство. Старият град напомня крепост: кордони от въоръжени зомовци, разположени по страничните улички, наоколо – бойни машини с водни оръдия за разпръскване на уличните демонстрации и така наречените „хладилници“ – камиони за транспортиране на затворници. Така властта се подготвя за 3 май, Деня на конституцията.

Сред мобилизираните са и командосите от антитерористичната бригада на Министерството на вътрешните работи, чиято цел е църквата на ул. „Пивна“. За да не се разбере целта, настъпват в цивилни дрехи, облечени в къси черни якета. В 19 ч. и 10 мин. нахлуват през централния вход.

Бият с палки и юмруци, ритат, чупят ребра, носове, ръце, крака, разбиват глави. Изкъртват врати, унищожават шкафове, маси; смачкват кашони и лекарства. Под краката им хрущят натрошени стъкла, въргалят се изпочупени столове. Атаката трае около десет-петнайсет минути. Нападателяте измъкват от църквата четирима сътрудници на комитета, качват ги на колите и поемат в неизвестна посока. По пътя осведомяват отвлечените, че ги карат в гората, където ямите за телата им са вече изкопани.

И Барбара Садовска е една от жертвите на командосите в църквата. Пребита, тя е с шина на едната ръка, за да може да запази счупените си пръсти и изкълчения лакът (болната ръка може да се види на снимките от погребението, което се състои две седмици след нападението над работниците от Архиепископския комитет).

В събота, 7 май, Барбара изпраща Гжешек при баща му, за да вземе на заем ръкавелите му за бялата риза, с които във вторник ще се яви на първия зрелостен изпит – по полски. Баща му му ги дава, а неговата жена – Изабела – му дава сребърен кръст за късмет.

Сбогувайки се с тях, Гжешек обещава, че ще се отбие пак в четвъртък, за да разкаже как е минала писмената матура. Не идва, макар че Изабела и Леополд го чакат. В петък вали пороен дъжд и вилнее буря, а в събота, към два часа, на вратата на Пшемикови чука една позната. Трепери пред входа на жилището. Накрая успява да изрече на прага:

– Гжеш умря преди час.

Превод от полски: **Преслава Петкова**
 Редактор на превода: **Димитрина Хамзе**